

Side
-Kaybolan Bir Kentin Yeniden Keşfinin Hikâyesi-

Side
-The Story of Discovering the Lost City-

Ferîştah SOYKAL ALANYALI*

Öz: Side Kenti, henüz arkeolojik olarak belgelenemese de, kaynaklar ışığında geçmişi MÖ II. bine kadar uzanan, bölgenin en eski kentlerinden biridir. Bu zengin ve kalabalık nüfuslu kentin ne zaman terk edildiği kesin değildir. Ancak kaynaklar ve yeni araştırmalar, kentin MS VII. yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra küçüldüğünü ve muhtemelen surun içine çekildiğine işaret etmektedir. Bu küçülmenin sebebi, VII. yüzyılın içinde yaşanan önce Sasani ardından da Arap saldırıları ile ilişkili olmalıdır. XII. yüzyıl kaynakları, artık “*Yanık Antalya*” olarak isimlendirilen bu kentin nüfusunun iki saat mesafedeki “*Yeni Antalya*” ya taşındığını bildirmektedir. Belgeler bu taşınmanın X. yüzyılda ve ya hemen sonrasında bir tarihte gerçekleştiğini düşündürmektedir. Ancak, arkeolojik buluntular nüfus taşınmış olsa da, XIV. yüzyılın içlerine kadar kentte az da olsa bir cemaatin var olduğunu göstermektedir. Bu makale ile, XIV. yüzyıldan sonra tamamen terk edilen kentin, 19. yüzyılda gezginler ve araştırmacıları tarafından keşfi, 19. yüzyılın sonunda Giritli göçmenler tarafından yeniden iskanı, son olarak 20. yüzyılın ilk yarısında, büyük savaşların gölgesinde önce İtalyan araştırmacıların gelişi ve 1922 yılında gidişleri, ardından da 1943 yılında bölgeye gelen ilk Türk Araştırmacılar ile kazıların başlaması, ele alınmaktadır.

Anahtar sözcükler: Side-Pamphylia, Gezginler, Giritli Göçmenler, Arkeolojik Kazılar

Abstract: According to the sources, Side is one of the oldest cities in the Pamphylia region, dating from the XI century B.C., although this date has not yet been documented from archaeological evidence. It is uncertain when this rich and crowded city was abandoned. However, historical sources and new research indicates the city was shrinking inside the area enclosed by the city wall after the third quarter of the VIIth century. This reduction in settlement should be related to the Sassanian and then to the Arab Muslim led attacks that took place in the VIIth century. The XIIth century sources report that the population of this city, now called “*Yanık Antalya*”, was moved to “*Yeni Antalya*”, approximately 70 km. away. Documents lead us to think that this movement took place in the Xth century or soon after. However, archaeological finds indicate there was a small community inhabiting the city until the XIVth century, although the bulk of the population had left the city. This article shows the city, which was completely abandoned after the XIVth century, was discovered by travellers and researchers in the 19th century, re-settled by refugees from Crete at the end of the 19th century, the departure of Italian researchers in 1922, and the beginning of scientific excavations at Side with the first Turkish researchers who came to the region in 1943.

Keywords: Side-Pamphylia, Travellers, Cretan Refugees, Archaeological Excavation

* Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Eskişehir. fsoykal@anadolu.edu.tr

Giriş

Bu makale, daha önce tarafımdan kaleme alınan “*Side-Bir Kentin Kayboluşunun Hikayesi*” isimli makalenin devamı niteliğindedir (Soykal-Alanyalı 2016-1). Kentin yeniden keşfinin hikayesi ele alınırken kısa da olsa “*kayboluşunu*” gözden geçirmek yararlı olacaktır.

Side'nin yapı araştırmalarına dayanan yerleşim tarihçesi kentin, MS IV.-VI. yüzyılların zorlu koşullarında bile bir değişim-dönüşüm dengesi içinde gelişim gösterdiğine işaret etmektedir (Fig. 5) (Nollé 1993, 127-141; Hellenkemper & Hild 2004, 382-392; Soykal-Alanyalı 2016, 428-430, 434-435). Ancak, VII. yüzyıla gelindiğinde kentte bazı yapı ve caddelerin terk edildiği, kentin küçülmeye başladığı görülmektedir. Özellikle, Attius Philippus Suru ve çevresinde yapılan araştırmalar bu sorunsalın çözümüne yönelik önemli katkılarda bulunmuştur. Side'de surun dışındaki mekânların geç VI. yüzyıl/erken VII. yüzyılda terk edilişi, sur dışındaki buluntuların VII. yüzyılın üçüncü çeyreğinden daha geç olmaması kentte büyük değişikliklerin olduğuna işaret etmektedir (Soykal-Alanyalı *et al.* 2015, 55; Soykal-Alanyalı & Erkoç 2016, 137 vdd.; Scherrer & Lohner 2016, 137-147). VII. yüzyılda, önce Sasani ardından Arap saldırıları ile devam eden bu uzun süreçte kentin bir *Kastron*'a dönüşmesi esasen yerleşimin surun içine çekilmiş olduğunu düşündürmektedir (Yakın bir görüş için bkz. Nollé 1993, 142: “7. ya da 8. yüzyılda Side'de büyük değişiklikler olmuş, bir Polis'den *Kastron*'a dönüşmüştür. Side küçülmüş, adanın ucunda ve en dar yerinde, Hellenistik dönemden önceki sınırlarına çekilmiştir”; Soykal-Alanyalı 2016-1).

Side'de, VIII. yüzyıla ait buluntular neredeyse hiç yoktur (Hellenkemper & Hild 2004, 394 dn. 211). IX. ve X. yüzyıla ait arkeolojik ve nümizmatik buluntuların çok sınırlı (genellikle AA Bazilikası ve çevresinden) olması dikkat çekicidir (Son yıllarda tarafımızdan çalışılan (sur içi) kazı alanları, Mansel ya da daha sonraki araştırmacılar tarafından kısmen kazılmış alanlardır. Bu sebeple kesin şeyler söylemek doğru olmasa da özellikle Dionysos Tapınağı ve Otopark Alanının da yapılan kazılarda ele geçen XIII. yüzyıl seramikleri VII. yüzyıl malzemeleri ile karışık şekilde ele geçmiştir, VII. yüzyıl ile XIII. yüzyıl arasındaki döneme ait herhangi arkeolojik bir malzeme tespit edilememiş olması dikkat çekicidir).

Side'nin, halkı tarafından ne zaman terkedildiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, 1154 yılında Side'ye gelen ünlü Arap coğrafyacı İdrisi, kentten, Antaliya al-muhraqa (“*Yanık Antalya*”) olarak bahsetmektedir: “*Bu seyrek nüfuslu, harabe haline gelen yer, daha önce parlak ve kalabalık nüfuslu bir şehirdi, nüfusu kenti terk ederek iki gün mesafedeki “Yeni Antalya’ya” taşınmıştır*” (Mansel 1978, 18 vd.). Bu anlatımdan, kentte büyük bir yangının olduğu ve halkın büyük bir kısmının “*Yeni Antalya*” ya taşındığını öğreniyoruz. Ayrıca XII. yüzyılda, seyrek de olsa hala nüfusun olduğu anlaşılmaktadır.

Yangın ve sonrasında kentin terk edilmesi XII. yüzyıldan önce olmalıdır. Hatta Mansel kentin X. yüzyılda terkedilmiş olabileceğini ileri sürmektedir. Gerçekten de erken X. yüzyılda, Piskopos Eustathios, meslektaşısı Kaisereia'dan Arethas'a bir başka yere piskopos olarak atanmasının mümkün olup olmadığını sormaktadır (Hellenkemper & Hild 2004, 377 dn. 73). İmparator Konstantinos Porphyrogennetos'un (913-959), Side'den korsan yuvası olarak bahsetmesi (Mansel 1978, 18) belki de nüfusun tamda bu tarihlerde taşınmış olabileceğini akla getirmektedir.

Kaynaklar ve arkeolojik buluntular ise, Side'de. XIV. yüzyılın sonlarına kadar seyrek de olsa Hıristiyan bir cemaatin varlığına işaret etmektedir (Hellenkemper & Hild 2004, 379 vd.; Şen-Yıldırım 2015, 33 vd.; Soykal-Alanyalı 2016-1).

Gezginler, Araştırmacılar ile Yeni Keşifler

İdrisi'nin anlatımında kentin, XII. yüzyılda Side olarak değil, “*Yanık Antalya*” ismi ile anılmaya başladığı görülmektedir.

Nitekim Piri Reis, 1521 yılında “*Kitab-ı Bahriye*” adlı eserinde, Akdeniz kıyılarına ait hazırladığı ayrıntılı haritalarda, Manavgat nehri ile Köprüçay nehri arasındaki bir burnu, “*Eski Adalya*” olarak belirtmiştir (Fig. 1) (Piri Reis 2013, 24-25). Bugün, bu yerin Side olduğu hususunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır.

17. yüzyılda bölgeyi anlatan kaynaklarda Side'den bahsedilmemiş olması dikkat çekicidir. Evliya Çelebi, kaleme aldığı “*Seyyahatname*” adlı eserinde, Antalya ile Alanya (Alâiye) arasındaki yolu anlatırken, Side harabelerinden hiç söz etmemektedir. Aynı şekilde, Katib Çelebi “*Cihannümâ*” adlı eserinde Antalya ile Alanya arasından bahsetse de Side kenti ve kalıntılarında söz etmemiştir (Mansel 1978, 325). Side, Pamphylia Bölgesi'nde doğudan batıya doğru uzanan karayolunun üzerinde bulunmamaktadır. Bu sebeple Side'den geriye kalan anıtsal yapılar genellikle deniz yolu ile gelen gezginlerin dikkatini çekmiştir ve onlar tarafından haritalara işlenerek kentin yeri tekrar görünür hale gelmiştir. Evliya Çelebi ve Katib Çelebi, bölgeyi karayolu üzerinden dolaştıkları için Side'den söz etmemeleri anlaşılabilir bir durumdur.

19. yüzyıla gelindiğinde Pamphylia Bölgesi ve kentlerinin, önce diplomatlar ve askeri görevliler (bölgenin haritası için) ardından da gezginler ve araştırmacılar için uğrak bir nokta olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Side ile ilgili ilk belgeler Fransız Konsolos L. A. O. Corancez'e aittir (Corancez 1816, 373-383). 1816 yılında, gezip gördüklerini anlatan diplomat, Side'den bahsederken “*Eski Antalya*” anlamına gelen “*Sataliadan*” ismini kullanmaktadır. Antik yerleşim hakkında verdiği bilgiler oldukça detaylı olması yanında, karışıktır. Nekropol ve çevredeki kalıntıları ayırım yapmadan anlatması kentin planı hakkında bir çıkarım yapmayı zorlaştırmaktadır. Ancak, kentin ismini bilmesi, anıtları hakkında detaylı bilgi aktarması, kentin yazıtlarından ve sikkelerinden bahsetmesi bu yayını özel kılmaktadır.

İngiliz Amiral F. Beaufort, 1811-1812 yıllarında, kaptanı olduğu Kraliyet Donanması'na ait Frederikssteen adlı gemiyle, Küçük Asya kıyılarının haritasını çizmek üzere görevlendirilmiştir. Geçmişe ait merakı ve birikimi ile bir yandan da antik kentleri incelemiş, plan ve resimlerini çizmiş, yazıtlarını kopyalamış; antik kentler ile akarsu, köy ve körfezlerin eski adlarını tespit etmiş ve haritalarına yerleştirmiştir. “*Eski Attaleia*” denilen yerin Side olduğunu düşünmüştür. Karaya çıkar çıkmaz bir kaide üzerinde yazılı “ΣΙΑΗΤΗΣ” ibaresini görmesi ile “*Eski Attaleia*”nın Side olduğundan emin olmuştur. Asli görevi kıyı coğrafyası olduğu için kentin limanını detaylı bir şekilde tüm ayrıntıları ile doğru olarak haritaya işlemiştir (Beaufort 1817,

Fig. 1. Piri Reis, 2013, 25

139-155; Beaufort 2002, 144-162). Kentin yer aldığı yarımada'yı (Fig. 2), eskiz çizim niteliğinde şematik olarak betimlemiş, ölçeksiz olduğu için tespit ettiği kalıntıları boyutları uyumlu olmayan bir şekilde, plan üzerine yerleştirmiştir. Kentin, surlarını, ana giriş kapısının karşısındaki anıtsal nymphaion'u, sütunlu caddelerin doğrultularını, agora ve ortasındaki yuvarlak Tykhe Tapınağı ile birlikte tiyatroyu da haritasına işlemiştir. Ayrıca, metinde arkeolojik kalıntıları mevcut bilgisi ile açıklamaya çalışmıştır. Hatta burada yapılacak kazılardan yararlı sonuçlar alınabileceğini de belirtmiştir. Arkeolojinin bir bilim dalı olarak yeni yeni gelişme ve ilerleme göstermesi nedeniyle aktarmış olduğu bilgiler eksik olsa da hala önemli bir kaynak niteliğindedir.

R. Walpole, Cambridge Üniversitesi'nde Eskiçağ Tarihi okuduktan sonra Yunanistan ve Küçük Asya'yı dolaşmıştır. "*Travels in Various Countries of the East*" (Walpole 1820, 266) adlı eserinde başka yazarların seyahatnamelerini bir araya getirmiştir ve yorumladığı Strabon'un Pamphylia ile ilgili metnini ilave ettiği bir derleme kitabıdır (Walpole 1820, 273; Recke 2007, 88). Side ile ilgili olarak, kent yazıtlar sayesinde kesin olarak teşhis edilmiş bile olsa Türkler tarafından "*Eski Adalya*" olarak isimlendirilmektedir diye söz etmektedir.

Ch. R. Cockerell, Beaufort'dan kısa bir süre sonra (1810-1817) Side'ye gelir ve incelemelerde bulunur. 1903 yılında yayınladığı kitapta Anadolu'nun güney bölümünü tümüyle ele aldığı için kent hakkında yeni bir bilgi vermez ve daha önceki araştırmacıların bilgilerini tekrar eder (Cockorell 1903, 175-176).

M. Leake, 1824 yılında, bir inceleme olarak anlattığı gezi notlarında kendinden önce aktarılanlar dışında yeni bir bilgi paylaşmaz (Leake 1824, 195-196) Cockerell ve Leake'in yayınlarında genel olarak bölge ele alındığı için, kentler hakkında detaylı bilgi aktarılmamaktadır.

J. A. Cramer, 1832 yılında yayınlanan eserinde, genel olarak Beaufort'u tekrarlarlarken vermiş olduğu bilgileri de doğrulamaktadır (Cramer 1832, 283-286).

19. yüzyılın ilk yarısında gezginler, gezi notlarını paylaşmaktan daha öteye gidememişlerdir, ta ki Ch. Fellows'a kadar: 1839 yılında yayınladığı gezi notlarında, ilk kez Lykia Bölgesi'nin Arkaik ve Klasik dönem eserleriyle Pamphylia Bölgesi eserlerini karşılaştırarak büyük bir farkındalık yaratmıştır. Ancak, Pamphylia eserlerinin kaba bir işçilik gösterdiğini ve Roma taklitlerinden ileriye gitmediğini, bölgede Hellen Sanatı'na dair etkilerin hemen hemen hiç olmadığından bahsederken, kentin (Side'nin) adının da "*Isoanda*" olduğunu ileri sürmüştür (Fellows 1839, 203-204).

T. A. B. Spratt ve E. Forbes, 1842 yılında, asıl araştırma alanları, Antalya İlinin batısında yer alan Lykia, Mylias ve Kibyrtis olduğu halde Side'ye de gelmişlerdir (Spratt & Forbes 1847

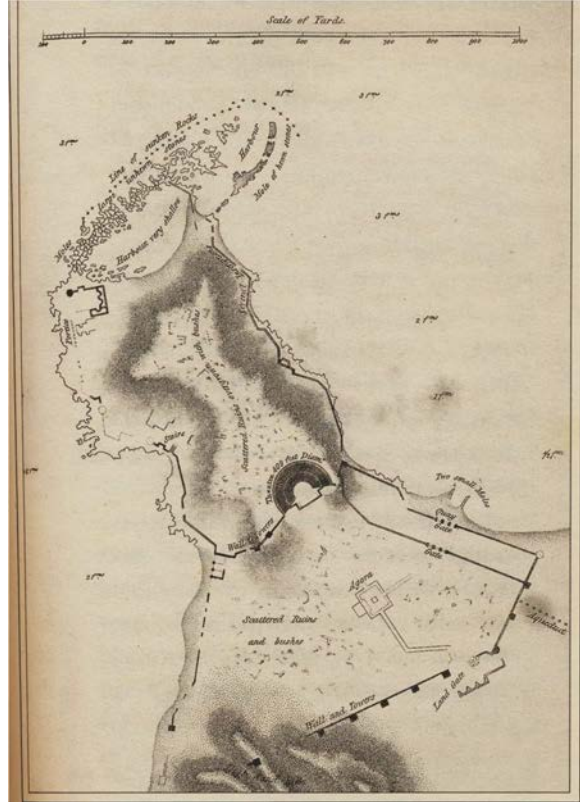

Fig. 2. Beaufort 2002, 147

33-35; Spratt & Forbes 2008, 33-35). Araştırma ekibinde yer alan E. T. Daniel'i, Beaufort'un verdiği bilgilerin sağlamlasını yapması için Side'de bırakmışlardır. Ancak, Daniel kısa bir süre sonra Side'de hastalanmış ve Antalya'da vefat etmiştir. Bu nedenle, ekibin Side'de yapmayı planladığı araştırma yarım kalmıştır.

1855 yılında, İstanbul'da Anadolu Matbaası'nda basılmış olan, "1850 Yılında Yapılan Bir Pamphylia Seyahati" isimli kitap Antalyalı D. E. Danielloğlu (2010, 103-120) tarafından kaleme alınmıştır. Avrupalı gezginleri örnek alıp kendi yaşadığı topraklardaki antik zenginlikleri dört arkadaşı ile birlikte inceleyen Rum asıllı bir Osmanlı vatandaşıdır. 13 günlük bir geziyi kapsayan incelemenin kitap olarak basılması oldukça ilginçtir. Kitapta aslında Perge, Selge, Aspendos, Side ve Lara'dan söz eder. Perge'nin terk edilmiş limanı derken, günümüzdeki Magydos Kenti (Karpuzkaldıran) kalıntılarında söz ediyor olmalıdır. Gezi notları şeklinde ele alınan metinde, antik kentlerden detaylı olarak bahsedilmektedir. İlk olarak Manavgat'ta ağayı ziyaret ederler. Ağa, o dönemde bölgenin sahibi olan Tuğayoğulları ailesine mensup olmalıdır. Akşam, Ağanın konağında geceledikten sonra Side antik kentine ulaşırlar. Kente ait herhangi bir plan ve çizime yer verilmemiştir, sadece görülen kalıntılar anlatılmaya çalışılmıştır.

Fransız araştırmacı Ch. Texier Anadolu'da 1834-1840 yılları arasında arkeolojik araştırmalar yaparken Pamphylia Bölgesi'nde de incelemelerde bulunmuştur (Texier 2002, 474-476). Eserinde, arkeolojik bilgilerden söz ederken, aynı zamanda gezi sırasında karşılaştığı gündelik yaşama ait hikayeleri de kaleme almıştır. Kitabında Side üzerine ayrıntılı bilgiler vermemiştir. Kendinden önceki araştırmacıların aktardıklarını tekrarlamış, kentin tarihi hakkında bilgileri özet şeklinde derlemiştir.

P. Trémaux, 1855 yılında, Anadolu kentleri üzerine bir kitap hazırlığı içine girmiştir (Trémaux 1863?, 99-101). Kitabın levhalar kısmı yayınlanmıştır, metin kısmı ne yazık ki yayınlanamamıştır. Fotoğraflar, dönemin teknik yetersizliklerinden dolayı kötü kalitede olsa da, kentlere ait planlar ve anıtların mimari çizimleri önemlidir. Anıtsal nymphaion'a ait çizimler Mansel tarafından da dikkate alınmış ve P. Verzone'nin çizimlerinde altlık olarak kullanılmıştır.

1874 yılında Güney Anadolu'da araştırma gezilerinde bulunan G. Hirschfeld birçok notlar tutmuş olmasına karşın, bu notları bir kitap halinde yayınlamamıştır (Hirschfeld 1874, 710-772; Hirschfeld 1875, 121-145; 1879, 279-315; G. Hirschfeld'in Pamphylia incelemelerinde Perge antik kentiyle ilgili olan kısımlar M. Recke tarafından düzenlenerek Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü tarafından Almanca ve Türkçe olarak çift dilli olarak kitap haline getirilmiştir). Makaleler halinde yayımlanan araştırma notları özetler halinde kalmış ve geniş bilgiler içeren metinlerden yoksun kalınmasına neden olmuştur. Araştırma ekibinde yer alan mimar H. Eggert'in plan ve çizimleri ne yazık ki, 2007 yılına kadar yayınlanmamıştır. Mansel, Eggert'in çizimlerini Berlin'de bulmaya çalışmış; ama başarılı olamamıştır ve Alman Devlet arşivinde yer alması gereken belgelerin İkinci Dünya Savaşı sonrası kaybolduğunu düşünmüştür (Mansel 1963, 193). Bugün kısmen ulaşılan bu belgeler halen Berlin'de *Antiken Sammlung* arşivinde bulunmaktadır, üç adet el yazması günlük ile çok sayıda harita, Eggert tarafından numaralandırılmış ve isimlendirilmiş 92 adet çizimden oluşmaktadır (Recke 2007, 76 vd.).

19. yüzyılın sonlarında Pamphylia ve Pisidia bölgelerindeki en geniş araştırma, Kont K. G. von Lanckoroński önderliğinde bir ekip tarafından 1884-1885 yılında yapılmıştır (von Lanckoroński 1890; 125-152; 185-186). G. Niemann, mimar ve ressam olarak ekibin içinde yer almıştır. Yayında yer alan topografik planlar, önemli anıtların rölöve ve restitüsyon çizimleri günümüzde dahi önemli bir veri teşkil etmektedir (Fig. 3). Antik kentlerdeki yazıtlar toplanmış değerlendirmeye alınmış böylece arkeolojik ve tarihi değerler kayıt altına alınmıştır. İki cilt olarak basılan "*Städte Pamphyliens und Pisidiens*" kitabın birinci cildi Pamphylia'ya ithaf

edilmiştir. Side Antik Kentine geniş yer verilmiştir. Kentin ilk kapsamlı planı da bu yayında yer almaktadır. Niemann, 1885 yılında Side’de rahatsızlandığı için yalnızca anıtsal nymphaion ve Tiyatro detaylı bir şekilde çizilebilmiştir. Spratt ve Forbes ekibinde yer alan Daniel’in burada (Side’de) hastalanarak ölmesi kentin kötü şöhretine eklendiği için, Niemann kente bir daha dönmemiştir. Bu nedenle Niemann’ın değerlendirmeye almadığı kentin diğer anıtları 1889 yılında E. Petersen tarafından yalnızca arkeolojik ve heykeltıraşlık açısından incelenerek yayınlanmıştır (Petersen 1889). Bu bağlamda diğer yapılara ait çizimler ne yazık ki, eksik kalmıştır. von Lanckoroński tarafından yayınlanan bu eser halen en kapsamlı yayın olma özelliğini korumaktadır.

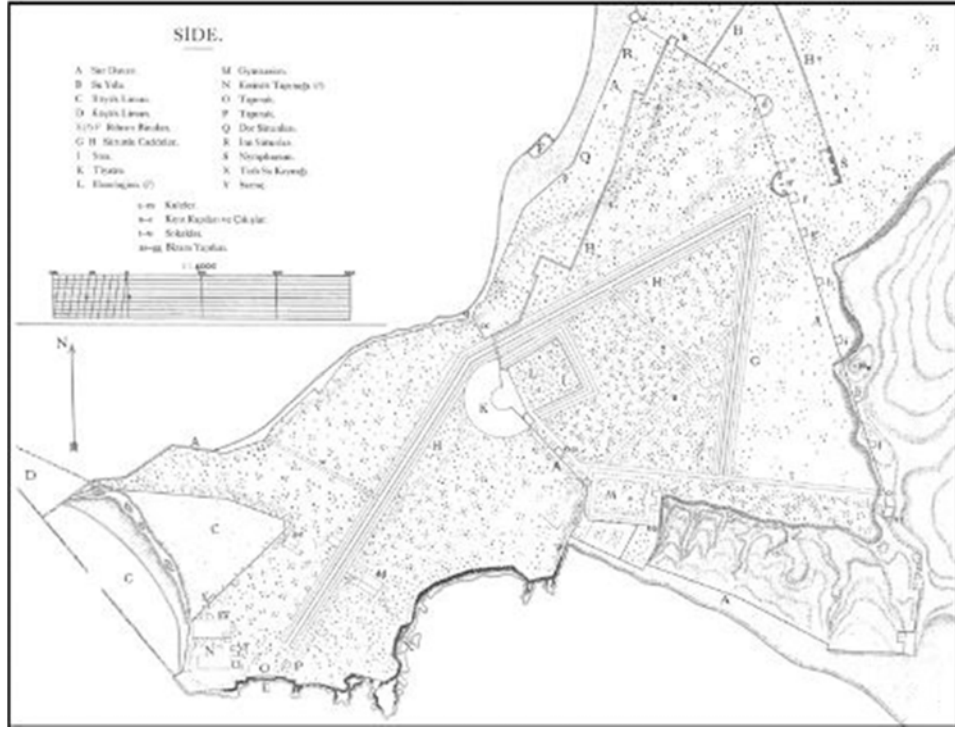

Fig. 3. Lanckoroński 1890, 125

Giritli Göçmenlerin Gelişi ve Kentin Yeniden İskanı

Side antik kenti 19. yüzyılın sonlarına kadar terk edilmiş olarak kalmıştır. Ancak, yüzyılın sonunda Girit adasında çıkan ayaklanmalar ve yapılan baskılar nedeniyle birçok Müslüman vatandaş, adayı terk etmek zorunda kalmıştır (Tanal 2011, 13-22). Bir grup adalı, 1890 yılında Antalya’ya getirilir. Padişah II. Abdülhamit’in emri ile dört Köyün kurulmasına karar verilir. Selimiye, Ahmediye, Mecidiye ve Kadiriye kurulan köylerdir. 1900 yılına doğru, şehrin tiyatro ile kıyı arasındaki güney kesimine Girit’den gelen göçmenlerin yerleştirildiği köy, bundan sonra Selimiye olarak anılmıştır.

Savaşların Gölgesinde Side Araştırmaları

20. yüzyılın ilk yarısındaki araştırmaları, I. Dünya Savaşı (1914-1918, Kurtuluş Savaşı 1919-1923) ve II. Dünya Savaşı’nın (1939-1945) tarihsel fonu önünde izlemek, bu araştırmaların amaçlarını daha anlamlı kılacaktır.

1906 yılı ilkbaharında K. Michel ve H. Rott’un birlikte yaptıkları seyahat, 1908 yılında Rott tarafından yayınlanan Küçük Asya’da Bizans izlerini konu alan eserin konusunu oluşturmuştur

(Rott 1908, 61-65; Recke 2007, 115). Eserde, Side'ye yerleşmiş olan Giritli göçmenlere de yer verilmiştir. İki araştırmacı kuzeyden gelerek Döşeme Boğazı geçidindeki antik yol üzerinden Pamphylia'ya varırlar. Bu yol, 19. yüzyılın ortalarına kadar ulaşım için en uygun yol olmalıdır (Recke 2007, 115 dn. 259).

1913 yılında, Roma'daki İtalyan Milli Müzesi'ne bağlı olan “*Missione archeologica italiana in Asia Minore*” çalışmalarına başlamıştır. Pamphylia, Pisidia, Lykia ve Kilikia bölgelerinin antik topografyası incelenerek, detaylı bir araştırma için uygun kazı yerleri aranmıştır (Recke 2007, 117 vd.). Ayrıca, Miken Dönemi'nde Girit, Kıbrıs ve Rhodos adaları ile olan bağlantıları, Hitit İmparatorluğu ile olan ilişkileri incelemek, bölgenin Geç Bronz Çağ'ını irdelemek araştırma konuları içinde yer almaktadır. 1913 yılının yaz başlarında, R. Paribeni ve P. Romanelli Antalya'dan Adana'ya kadar olan güney sahilinin büyük bir bölümünü gezmişlerdir. Bu gezide, N. M. Ferteklis adında Antalyalı bir Rum rehber kendilerine eşlik etmiş olup Side'ye de uğramışlardır (Paribeni & Romanelli 1914, 5-80). Araştırmaları özellikle yazıtlara yöneliktir. İlk kez Sidece ve Hellence bir yazıtı yayınlamışlardır. Paribeni ve Romanelli'nin 1913 yılında yaptıkları ilk seyahatten sonra bölgede çok fazla İtalyan araştırmacı çalışmaya başlamıştır. Aynı yıl, Maarif Nezareti'ne başvurarak Türk yetkililerden, Side antik kentinde kazı yapabilmek için izin istemişlerdir. Bunun üzerine, Halil Edhem Bey, Müze-i Humayun'un Side (Eski Antalya) ve Aspendos (Belkıs) kentlerinde kazı yapmak istediklerini resmi makamlara bildirmiştir (Mansel 1978, 328). Halil Edhem Bey'in raporunu dikkate alan Maarif Nezareti tarafından, İtalyan araştırmacılara kazı izni verilmemiştir.

1914 yılında, Antalya'nın Sevr Antlaşması ile İtalyanlara verilmesinden sonra, bir evi kendilerine merkez edinirler. Amaçları, Doğu Akdeniz Bölgesi'nde İtalyan etkisini güçlendirmektir (Recke 2007, 120). İtalyan araştırmacılar, çalışmalarını Atina Arkeoloji Okulu ve Missione Italiana in Oriente tarafından yıllık olarak çıkarılan “*Annuario*” da yayınlamışlardır (Recke 2007, 120). İtalyan işgalinin 1922 yılında sona ermesinden sonra 1926 yılında “*Annuario*”nun 1923/24 yılına ait 6./7. sayısı, 1929 yılında ise 1925/26 yılına ait 8./9. Sayısı yayınlanmıştır. Bu yayınlar; İtalyan Misyonu'nun Pamphylia çalışmalarına ait son raporlarıdır (Recke 2007, 121).

Bu çalışmalar, 1922 yılında savaşın gölgesinde yapılmıştır. V. Viale, 1922 yılında, Antalya'dan başlayan, Perge, Aspendos, Etenna ve Side ye uzanan 14 günlük bir gezi planlamıştır (Viale 1925/26, 357; Recke 2007, 122). Ancak, 22 Ağustos 1922 günü Türk Ordusu'nun Büyük Taarruzu başlatması ile bu gezi gerçekleşmemiştir. Ankara'dan gelen bir emirle Viale'nin planladığı tüm geziler durdurulmuştur. 11 Ekim 1922'de Viale gemiyle İtalya'ya geri döner. Birkaç gün sonra rehberleri Ferteklis Antalya'dan uzaklaştırılır. Misyonu ait eve el konur ve böylelikle İtalyan araştırmacıların Pamphylia'daki çalışmaları son bulur.

II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Side Araştırmaları

29 Ekim 1923'de, Türkiye Cumhuriyeti kurulur; ancak Pamphylia araştırmalarına uzun süre ara verilecektir. 1943 yılında, Türk Tarih Kurumu, Pamphylia'nın arkeolojik envanteri için A. M. Mansel'i görevlendirene kadar. Mansel aynı yıl içinde birçok bilim insanı ile bölgeye bir araştırma gezisi düzenlemiştir. Gezi sonunda, Türk Tarih Kurumu'na bir rapor hazırlayarak sunmuştur. Rapor, 1945 yılında, Belleten dergisinin 9. Cilt 33. sayısında yayınlanmıştır (Mansel 1945, 135-145). Mansel, verilen görevi başarı ile tamamladıktan sonra, Türk Tarih Kurumu tarafından, Pamphylia Bölgesi'nin Arkeolojik potansiyelini değerlendirmek üzere görevlendirilmiştir. İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Kürsüsü 1946 yılında Perge, 1947 yılında da Side kentinde kazılara resmi olarak başlamıştır. Bu iki kentte başlatılan çalışmalar Türk Arkeolo-

jişi'nin ilk Klasik kazılarıdır. Mansel, kazı çalışmalarına 1967 yılına kadar aralıksız olarak devam etmiştir (Abbasoğlu 2010, 19 vdd.).

1947 yılında kazılara başlandığı zaman, Selimiye küçük, şirin bir köydür ve antik kentin sadece küçük bir bölümünü işgal etmektedir. Mansel başkanlığındaki kazı heyeti, öncelikle Apollon ve Athena Tapınakları ile Bizans Bazilikası'nda araştırmalar yapmıştır (Mansel 1963; Mansel 1978; Mansel'in yayımları için bk. Alkım 1974, 19 vdd.). Daha sonra, Agora-Tiyatro Kompleksi, M Yapısı, Piskoposluk Sarayı, P Tapınağı, Surlar, iki Şehir kapısı, Liman, sütunlu caddeler, Nymphaion, Büyük, Liman ve Agora (Müze) Hamamı gibi kısmen ayakta olan anıtsal yapılar açığa çıkarılarak incelenmiştir. Ayrıca, Nekropol ve anıtsal mezar yapıları da çalışmaların parçası olmuştur (Fig. 4).

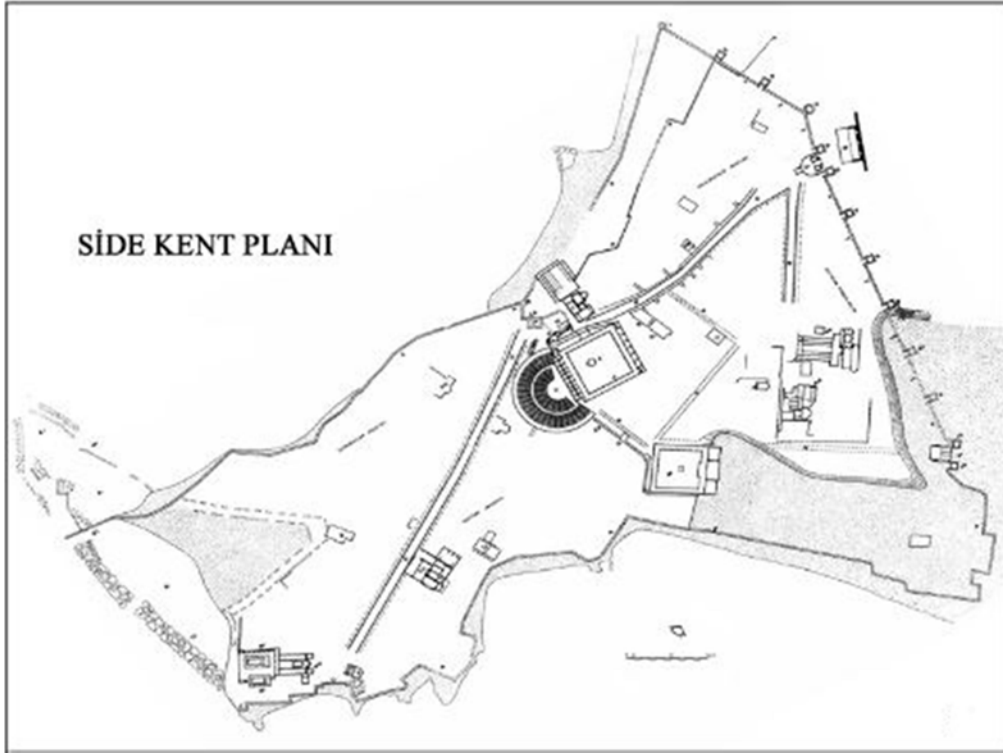

Fig. 4. Mansel 1978, Ek Pafta

Agora Hamamı olarak isimlendirilen yapı onarılarak Müze haline getirilmiştir. Side Antik Kentinde turizmin gündemde olması ile bir ören yerinde müze açma düşüncesi 1960'lı yıllarda Türk Müzeciliği'ne yeni bir boyut kazandırmıştır. Ayrıca, M Yapısı ve Vespasianus Anıtı'nda, Avusturyalı Mimar A. Mahatschek tarafından yapılan kısmi anastylosis de dönem için dikkate değer çalışmalardan bir diğeridir.

1974 yılında Mansel'in ani vefatından sonra kazı başkanlığını J. İnan üstlenmiştir. Kazı çalışmaları dışında onarım ve düzenleme çalışmalarını da hayata geçirmiştir (Atik 2010, 28 vd.). Side Apollon Tapınağı düzenleme ve kısmi onarımı İnan başkanlığında, Z. Ahunbay tarafından 1977-1991 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Proje, Uluslararası Side Dostları Vakfının kurucularından A. ve J. Friendly tarafından finanse edilmiştir. İnan'ın 1947 yılında başlayan Side kazı çalışmaları 1976 yılına kadar devam etmiştir. Ancak, başlattığı onarım ve düzenleme çalışmalarını 1991 yılına kadar bizzat nezaret etmiş ve gerekli olanakları sağlamıştır. Tapınak 15 Eylül 1991'de törenle açılmıştır.

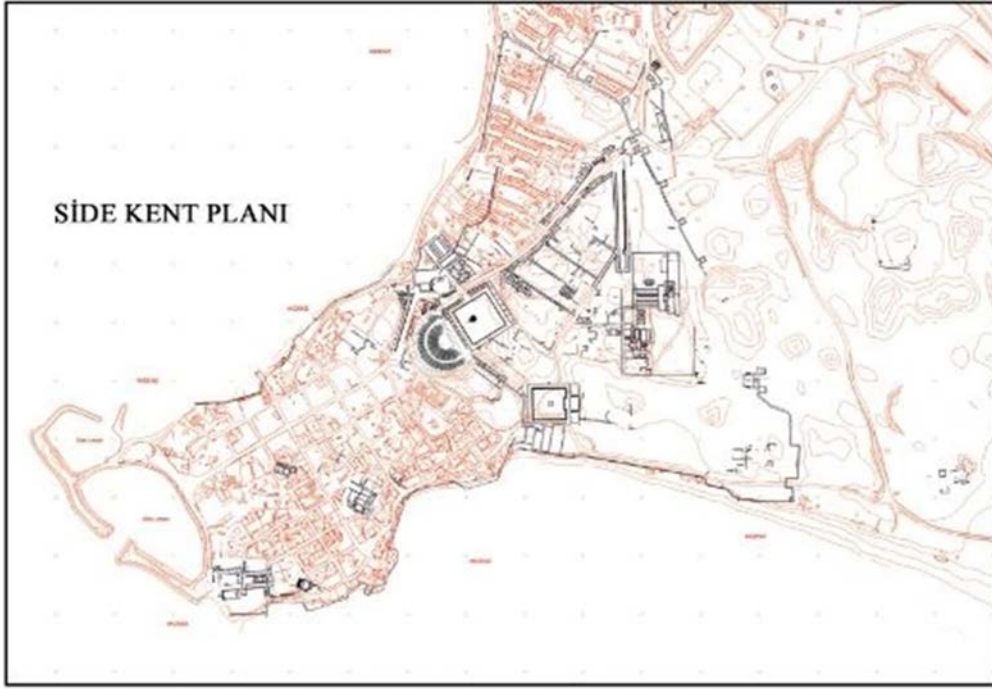

Fig. 5. Aydal-Alanyalı 2015, Anadolu Üniversitesi, Side Kazı Arşivi

Side ören yerinde, turizmin önem kazanmaya başlaması ile tiyatro yapısının onarılması gündeme gelmiştir. Bu amaçla, 1982 yılında, Kültür ve Turizm Bakanlığı adına Ü. İzmirligil danışmanlığında tiyatrodaki yeniden çalışmalar başlanmıştır (İzmirligil & Atıla 2010, 62-68; Ayrıca 1982-2008 yılı çalışmalarına ait kazı raporları, KST toplantılarında düzenli olarak yayınlanmıştır). İzmirligil sadece tiyatrodaki değil çevresinde de kazı, belgeleme, düzenleme ve onarım çalışmalarını 2008 yılına kadar sürdürmüştür. Başkanlığında birçok araştırmacı Side’de çalışmalar yapmıştır. Side’de İzmirligil başkanlığında yürütülen en önemli çalışmalardan biride Side Su Yolları’dır (Mansel 1978, 79-94; Atıla, İzmirligil & Şakar 2010, 41-51 konuyla ilgili kaynakça ile birlikte).

İzmirligil, emekliye ayrıldıktan sonra, 2009 yılında çalışmaları Anadolu Üniversitesi adına H. S. Alanyalı’ya kendi isteği ile devretmiştir. Side çalışmalarına halen onursal başkan olarak katkı vermeye devam etmektedir.

Yazarın Notu

Öncelikle, bu makaleyi hazırlarken, elindeki bilgi ve belgeleri benimle paylaşan Side Kazı Başkanı, Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı’ya çok teşekkür ederim.

Attius Philippus Suru ve çevresindeki stratigrafik kazılar, 2012 yılında tarafımdan başlatılmış ve 2013 yılında S. Erkoç’un da katılımıyla, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Anadolu Üniversitesinin katkıları ile yürütülmüştür. Projede görev alan D. Şen-Yıldırım, B. S. A. Oransay ve A. T. Tek’e katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

2013 yılından itibaren sur ve çevresinde tarafımızdan yürütülen arkeolojik araştırmalara paralel olarak K. Piesker tarafından, “Gerda Henkel Stiftung” katkıları ile bir mimari belgeleme ve araştırma projesi başlatılmıştır, kendisine değerli katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

Gezgin/Araştırmacı	Yıl	Yayınlar
	1154	İdrisi
	1521/1526	Piri Reis
Beaufort	1812	
	1816	Corancez
Cockerell	(1810-1817)	
	1817	Beaufort
	1820	Walpole
	1824	Leake
	1832	Cramer
Texier	1834-1836	
Fellows	1838	
	1839	Fellows
	1839	Texier I
Spratt-Forbes	1842	
Daniell	1842	
	1847	Spratt-Forbes
	1849	Texier III
Danieloğlu	1850	
	1855	Danieloğlu
Trémaux	1855	
	1863-68?	Trémaux
Hirschfeld	1874	Hirschfeld
	1879	Hirschfeld
von Lanckoroński	1882	
von Lanckoroński	1884	
von Lanckoroński	1885	
	1890	von Lanckoroński
	1890	Hirschfeld
	1903	Cockerell
Rott-Michel	1906	
	1908	Rott
Paribeni-Romanelli	1913	
	1914	Paribeni-Romanelli
Mansel	1943	
Arkeolojik Kazılar		
Mansel	1947	
	1963	Mansel
	1978	Mansel
İnan	1974-1976	
İzmirligil	1982-2008	
Alanyalı	2009-	

(Benzer bir tablo Perge Kenti için M. Recke tarafından hazırlanmıştır; Recke 2007, 133-134. Tablo 1, Levha 1, Recke'nin tablosundan esinlenerek, Side'nin gezginleri ve araştırmacıları için tarafından hazırlanmıştır.)

KAYNAKÇA

- Abbasoğlu H. (2010). “Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel ve Side’de ilk Kazılar”. Eds. Ü. İzmirligil, G. Tanyeli & Z. Ahunbay, *Side’ye Emek Verenler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (2010) 19-24. İstanbul.
- Alkım B. (1974). “Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel’in Yayınları”. Eds. E. Akurgal & U. B. Alkım, *Mansel’e Armağan I* (1974) 19-34. Ankara.
- Atik N. (2010). “Prof. Dr. Jale İnan (01.02.1914-26.02.2001). Yaşamı, Side Müzesi ve Kazılar”. Eds. Ü. İzmirligil, G. Tanyeli & Z. Ahunbay, *Side’ye Emek Verenler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (2010) 25-29. İstanbul.
- Atila A., İzmirligil Ü. & Şakar A. (2010). “Side Su Yolu Araştırması”. Eds. Ü. İzmirligil, G. Tanyeli & Z. Ahunbay, *Side’ye Emek Verenler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (2010) 41-51. İstanbul.
- Beaufort F. (1817/1818). *Karamania or a Brief Description of the South Coast of Asia Minor and of the Remains of Antiquities*. London 1817/1818.
- Beaufort F. (2002) *Karamanya*. Çev. A. Neyzi & D. Türker. Antalya 2002.
- Cockerell S. P. (1903). *Travels in Southern Europe and the Levant, 1810-1817. The Journal of C. R. Cockerell, R. A.* London 1903.
- Corancez L. A. O. (1816). *Itinéraire D’une Partie Peu Connue de L’Asie Mineure*. Paris 1816.
- Cramer J. A. (1832). *A Geographical and Historical Description of Asia Minor II*. Oxford 1832.
- Danieloğlu D. E. (2010). *1850 Yılında Yapılan Bir Pamphylia Seyahati. Antalyalı D. E. Danieloğlu*. Antalya 2010.
- Fellows C. (1839). *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor*. London 1839.
- Hellenkemper H. & Hild F. (2004). *Lykien und Pamphylien Teil 1: Tabula Imperii Byzantini 8*. Ed. J. Koder. Wien 2004.
- Hirschfeld G. (1874). “Vorläufiger Bericht über eine Reise im südwestlichen Kleinasien I”. *Monatsbericht der königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin* (1874) 710-722.
- Hirschfeld G. (1875). “Vorläufiger Bericht über eine Reise im südwestlichen Kleinasien II”. *Monatsbericht der königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin* (1875) 121-145.
- Hirschfeld G. (1879). “Bericht über eine Reise im südwestlichen Kleinasien”. *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde* 14 (1879) 279-315.
- İzmirligil Ü. & Atila A. (2010). “Side Tiyatrosu’nda İlk Çalışmalar”. Eds. Ü. İzmirligil, G. Tanyeli & Z. Ahunbay, *Side’ye Emek Verenler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (2010) 62-68. İstanbul.
- Leake W. M. (1824). *Journal of a Tour in Asia Minor With Comparative Remarks on the Ancient and Modern Geography of That Country*. London 1824.
- Mansel A. M. (1945). “Antalya Bölgesinde (Pamfilya) 1943 Yılı Sonbaharında Yapılan Arkeoloji Gezisine Dair Kısa Rapor”. *Bulleten* 9/33 (1945) 135-145.
- Mansel A. M. (1963). *Die Ruinen von Side*. Berlin 1963.
- Mansel A. M. (1978). *Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırma Sonuçları*. Ankara 1978.
- Nollé J. (1993). *Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse I, Inschriften griechischer Städte in Kleinasien 43*. Bonn 1993.
- Paribeni R. & Romanelli P. (1914). “Studii e Ricerche Archeologiche nell’Anatolia Meridionale”. *MonAnt* 23 (1914) 5-80.
- Petersen E. (1889). “Sitzungsbericht der Archäologischen Gesellschaft zu Berlin, April 1889”. *AA* (1889) 9.
- Piri Reis (2013). *Kitab-ı Bahriye*. Ed. B. Özükan. İstanbul 2013.
- Recke M. (2007). *In loco Murtana, ubi olim Perge sita fuit. Pamphylia’daki Arkeolojik Araştırmaların Başlangıcı ve Gustav Hirschfeld’in 1874 Yılı Küçük Asya Araştırma Gezisi*. Antalya 2007.
- Rott H. (1908). *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*. Leipzig 1908.
- Scherrer P. & Lohner U. (2016). “Doğu Kapısı Çalışmaları”. Haz. H. S. Alanyalı, *Side 2015 Kazı ve Araştırmaları. ANMED* 2016-14 (2016) 137-147.
- Soykal-Alanyalı F. & Erkoç S. (2016). “Attius Philippus Suru. Arkeolojik Çalışmalar”. Haz. H. S. Alan-

- yalı, *Side 2015 Yılı Kazı ve Araştırmaları. ANMED* 2016-14 (2016) 137-147.
- Soykal-Alanyalı F. (2016). "Side Dionysos(?) Tapınağı Işığında Tiyatro ile evresinin Kentsel Deđiřimi ve Dnřm". *OLBA* XXIV (2016) 419-450.
- Soykal-Alanyalı F. (2016-1). "Side-Bir Kentin Kayboluşunun Hikayesi". *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* (2016 Baskıda).
- Soykal-Alanyalı F., şen-Yıldırım D., Oransay B. S. A., Erko S. & Tek A. T. (2015). "Side Attius Philippus Suru Projesi Kapsamında Tespit Edilen Stratigrafik Katmanlar ve Onları Temsil Eden Seramik Repertuvarı". *XI. AIECM, 3 Uluslararası Orta ađ ve Modern Akdeniz Dnyası Seramik Kongresi zet Kitabı* (2015) 55. Antalya.
- Spratt T. A. B. & Forbes E. (1847). *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyratis II*. London 1847.
- Spratt T. A. B. & Forbes E. (2008). *Milyas, Kibyratis ve Likya'da Yolculuklar*. ev. D. Trker. II. Cilt. Antalya 2008.
- şen-Yıldırım D. (2015). "La Cramique Mdivale: Indices sur Une Priode Mconnue de Sid en Pamphylie". *XI. AIECM3 Uluslararası Orta ađ ve Modern Akdeniz Dnyası Seramik Kongresi zet Kitabı* (2015) 33-34. Antalya.
- Tanal . (2011). *Tadları, şifaları ve Yaşamlarıyla. Antalya'dan Side'ye. Giritliler*. Antalya 2011.
- Texier C. (2002). *Kk Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. ev. A. Suat, K. Y. Kopraman & M. Yıldız. III. Cilt. Ankara 2002.
- Trmaux P. (1863?). *Exploration archologique en Asie Mineure*. Paris 1863?.
- Viale V. (1925/26). "Relazione sull'attivit della Missione Archeologica di Adalia nell'anno 1922". *ASAtene* 8/9 (1925/26) 357-378.
- von Lanckoroński K. G. (1890). *Stdte Pamphyliens und Pisidiens*, I. Band: *Pamphylien*. Wien 1890.
- Walpole R. (1820). *Travels in Various Countries of the East*. London 1820.